

УДК 376-056.36: 316.614

І.В.Татьянчикова
iv-tat@bk.ru

ШЛЯХИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ З ВАДАМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ В СПЕЦІАЛЬНОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

Відомості про автора: Татьяначикова Ирина, доктор педагогічних наук, доцент кафедри технологій корекційної та інклюзивної освіти Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет», м. Слов'янськ Донецької області, Україна. Email: iv-tat@bk.ru

Contact: Tatyanchykova Irina, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor of Technology correction and inclusive education State higher education institution "Donbass State Pedagogical University," Sloviansk, Donetsk region, Ukraine. Email: iv-tat@bk.ru

Татьянчикова І.В. Шляхи забезпечення соціалізації дітей з вадами інтелектуального розвитку в спеціальному навчальному закладі. У статті розглянуто проблему соціалізації дітей з вадами інтелектуального розвитку в умовах спеціального навчального закладу. Визначено теоретичні передумови та психолого-педагогічні основи забезпечення соціалізації учнів цієї категорії в контексті особистісного, системного та діяльнісного підходів. Представлено систему корекційно-виховної роботи в спеціальній загальноосвітній школі, виходячи з основних стадій соціалізації: адаптації, індивідуалізації, інтеграції, ранньої трудової підготовки. Розглянуто завдання та основні змістові лінії педагогічного впливу на кожній стадії. Педагогічну роботу, відповідно до суті кожної стадії соціалізації, представлено спеціально розробленими корекційно-розвивальними програмами з урахуванням основних компонентів педагогічної системи – цільового, організаційного, змістового, методичного, результативного. Кожну програму розроблено відповідно до основних модулів, які визначено з урахуванням предмета корекційно-розвивального впливу та власної мети і завдань. Ефективність використання запропонованих спеціальних програм підтверджено позитивними результатами, які отримано на кожній стадії соціалізації в спеціальному навчальному закладі.

Ключові слова: соціалізація, діти з вадами інтелектуального розвитку, стадії соціалізації, система корекційно-виховної роботи, корекційно-розвивальні програми, компоненти педагогічної системи.

Татьянчикова И.В. Пути обеспечения социализации детей с нарушениями интеллектуального развития в специальном учебном заведении. В статье рассмотрена проблема социализации детей с нарушениями интеллектуального развития в условиях специального учебного заведения. Определены теоретические предпосылки и психолого-педагогические основы обеспечения социализации учащихся этой категории в контексте личностного, системного и деятельностного подходов. Представлена система коррекционно-воспитательной работы в специальной общеобразовательной школе, исходя из основных стадий социализации: адаптации, индивидуализации, интеграции, ранней трудовой подготовки. Рассмотрены задания и основные содержательные линии педагогического влияния на каждой стадии. Педагогическая работа, в соответствии с сущностью каждой стадии социализации, представлена специально разработанными коррекционно-развивающими программами с учетом основных компонентов педагогической системы – целевого, организационного, содержательного, методического, результативного. Каждая программа разработана в соответствии с основными модулями, определенными с учетом предмета коррекционно-развивающего влияния и собственной цели и заданий. Эффективность использования предложенных специальных программ подтверждена положительными результатами, полученными на каждой стадии социализации в специальном учебном заведении.

Ключевые слова: социализация, дети с нарушениями интеллектуального развития, стадии социализации, система коррекционно-воспитательной работы, коррекционно-развивающие программы, компоненты педагогической системы.

Tatyanchikova I.V. Ways to ensure the socialization of children with intellectual disabilities in a special school. In the article the problem of socialization of children with intellectual disabilities in a special school. Determined the theoretical background and psychological and pedagogical foundations for the socialization of students in this category in the context of personal, system and activity approaches. The system of corrective training in special secondary school, based on the main stages of socialization: adaptation, individualization, integration, early labor training. Jobs and are considered the main substantive lines of pedagogical influence on each stage. Educational activities, in accordance with the essence of each stage of socialization, presented specially designed correction and enrichment programs, taking into account the main components of the educational system - the target, organizational, informative, methodical, efficient. Each program is developed in accordance with the basic modules defined taking into account the subject of remedial developmental influence and own goals and tasks. The efficiency of the proposed special programs confirmed by the positive results obtained at each stage of socialization in a special school.

Key words: socialization, children with intellectual disabilities, the socialization stage, corrective training system, correctional and educational programs, components of pedagogical system.

Удосконалення змісту особистісно орієнтованої освіти, створення навчально-виховних технологій нового покоління шляхом впровадження інноваційних підходів, методів, що спрямовані, зокрема, на подолання проблем у дітей, які потребують спеціальної допомоги – основний контент освітньої парадигми сьогодення. Особливістю сучасної системи освіти є докорінне переосмислення її мети і завдань. На перший план виступає системна, поступова і послідовна спеціальна педагогічна робота, яка спрямована на розвиток соціальної активності, виховання життєздатності через формування життєвих компетентностей, що забезпечить спроможність ефективного існування дитини з особливими потребами у соціумі.

Виходячи з цього, психолого-педагогічна проблема забезпечення соціалізації дитини та формування її особистості у закладах освіти набуває особливої актуальності. Сучасна школа зобов'язана підготувати учня до життєдіяльності, орієнтуючись на його індивідуальні можливості та перспективи розвитку. Система педагогічних засобів має забезпечити соціально адекватні форми самоактуалізації школярів, самопрояву з метою подальшого освоєння життєвого простору. Ще більшої актуальності набуває проблема забезпечення соціалізації дітей з порушеннями розумового розвитку, процес соціалізації яких перебігає зі значними труднощами, що зумовлено їх обмеженими інтелектуальними можливостями. Водночас, від успішності соціалізації залежить не тільки самовідновлюваність суспільних відносин, але й комфортність життєдіяльності осіб цієї категорії у нових соціальних умовах.

У психолого-педагогічній літературі проблемі соціалізації присвячені праці Г.М. Андреевої, Л.С. Виготського, В.Г. Криська, Н.М. Лавриченко, М.П. Лукашевича, А.В. Мудрика, В.В. Москаленко, Л.Е. Орбан-Лембрик, Л.Д. Столяренко, Т. Шибутані, О. Brim, F. Giddings та ін.). Здійснено низку досліджень щодо особливостей соціалізації осіб з обмеженими психофізичними можливостями (Л.І. Аксьонова, В.І. Бондар, Ю.О. Бистрова, О.П. Глоба, Т. Жулковська, В.В. Засенко, А.Й. Капська, В.М. Синьов, Є.П. Синьова, І.В. Татьянчикова, О.П. Хохліна, Л.М. Шипіцина, W. Tisdall та ін.), в яких підкреслюється, що послідовне та цілісне забезпечення соціалізації учнів має складати важливий напрям корекційно-виховної роботи спеціального навчального закладу.

Отже, забезпечення соціалізації учнів з інтелектуальними вадами передбачає цілеспрямований і планомірний вплив педагогів на їх свідомість і поведінку, створення сприятливих психолого-педагогічних умов для розвитку дітей протягом усіх років навчання у спеціальній загальноосвітній школі. Метою такого впливу є соціальне зростання

дитини на основі формування у неї знань і дотримання соціальних норм і цінностей, правил поведінки і спілкування, відповідного ставлення до них; адекватного усвідомлення та використання у життєдіяльності своїх особливостей і можливостей; становлення особистісних якостей та особистості загалом.

Розв'язання проблеми соціалізації учнів розглядається в контексті психолого-педагогічних основ забезпечення цього процесу у спеціальному навчальному закладі. Під психологічними основами розуміються визначені зміст предмета корекційно-розвивального впливу на дітей, тобто того, що має коригуватись та розвиватись у них у процесі соціалізації на різних стадіях, виявлені особливості його прояву і становлення в учнів за відповідними показниками; під педагогічними основами мається на увазі визначені вимоги до спеціальної організації педагогічного процесу (змісту, методики, організаційних форм), спрямованого на соціалізацію учнів з урахуванням її сутності та особливостей дітей [6, с. 193].

Психолого-педагогічні основи забезпечення соціалізації розглядаються з позиції особистісного, системного та діяльнісного підходів. Особистісний підхід передбачає максимальну опору на особистісне зростання дитини, розгляд кожної її окремої психічної властивості в контексті особистості у цілому. При цьому особистісний розвиток пов'язується щонайперше з входженням людини у суспільні відносини, із соціалізацією та самодетермінацією у процесі індивідуалізації завдяки розвитку самосвідомості. Тобто, проходячи стадії соціалізації, дитина здобуває відповідних особистісних надбань у контексті становлення особистості у цілому в умовах використання спеціально визначених напрямів та засобів педагогічної роботи.

Відповідно до діяльнісного підходу, соціалізація має передбачати максимально можливе соціальне зростання дитини в умовах виконання та засвоєння нею свідомої цілеспрямованої діяльності. Особливого значення у характеристиці діяльності учня набуває усвідомленість. Усвідомленість діяльності вказує на її сформованість, про що свідчать ефективне використання школярем знань на практиці, довільна регуляція навчально-практичних дій, їх гнучкість, лабільність. При цьому робиться акцент на засвоєнні діяльності дитиною, на реалізацію себе у діяльності, насамперед через усвідомленість нею своїх здібностей і можливостей.

Системний підхід передбачає розгляд корекційно-розвивальної роботи як підсистеми щодо системи загальної і спеціальної освіти, в якій закономірно пов'язані всі компоненти педагогічного процесу – цільовий, організаційний, змістовий, методичний, результативний. Відповідно до предмета корекційно-розвивального впливу на дитину з інтелектуальними вадами, передумов та складових його становлення, добираються методика, зміст та організаційні форми забезпечення соціалізації на кожній з її стадій для досягнення показників

ефективності. Предметом корекційно-розвивального впливу розглядається формування їх особистості та підготовка до самостійного життя в умовах соціуму. Соціалізація відбувається за основними стадіями, яких проходить дитина у спеціальній загальноосвітній школі (адаптації, індивідуалізації, інтеграції, ранньої трудової підготовки), що передбачає конкретизацію мети, предмета, показників ефективності та методики педагогічної роботи з дітьми на кожній з них.

При розробленні корекційно-розвивальної роботи на кожній стадії соціалізації враховуються теоретичні положення про: сфери забезпечення соціалізації (діяльність, спілкування, самосвідомість); суть, види, механізми і показники адаптації; особливості соціально-психологічної адаптації дітей з інтелектуальними вадами; особливості прояву у них тривожності та агресивності як показників дезадаптованості; особливості самосвідомості та самооцінки розумово відсталих дітей, шляхи їх формування; сутність і особливості рольової поведінки, виконання учнями соціальних ролей; психофізичні можливості та їх розвиток у дітей з інтелектуальними вадами; особливу корекційно-розвивальну роль їхньої трудової підготовки; провідну роль професійно-трудового навчання у підготовці розумово відсталих дітей до самостійного життя; роль спеціально організованого (корекційного) навчання дітей з недоліками розвитку в процесі їхньої соціальної адаптації та реабілітації.

Педагогічний вплив на кожній стадії здійснюється за основними змістовими лініями:

1. *На стадії адаптації*: формування в учнів знань про соціальні норми і цінності, правила поведінки і спілкування; навичок і вмінь соціальної поведінки; послаблення або усунення тривожності (особистісної, ситуативної, шкільної) та агресивності.

2. *На стадії індивідуалізації*: формування в учнів адекватної самооцінки, самосвідомості, усвідомлення та розвитку своїх якостей та можливостей; добір профілів професійно-трудового навчання, відповідних особливостям та можливостям розвитку дітей.

3. *На стадії інтеграції*: використання та розвиток якостей та можливостей дітей у позакласній роботі (у вільний час, при організації дозвілля, під час відвідування гуртків); добір та сприяння виконанню учнями різноманітних соціальних ролей з урахуванням їх особливостей, соціально-психологічних якостей, необхідних для функціонування у соціальній групі.

4. *На стадії ранньої трудової підготовки*: орієнтування дитини щодо майбутньої професії (професії, якої навчають у школі); підвищення ефективності професійно-трудової діяльності учнів на основі врахування і розвитку їх можливостей та професійно важливих якостей.

Слід зазначити, що забезпечення соціалізації розумово відсталих учнів у спеціальному навчальному закладі має здійснюватись

послідовно, на всіх основних її стадіях на підставі використання спеціально розробленої системи корекційно-виховної роботи у позакласний час. Забезпечення соціалізації школярів передбачає поетапність такої роботи на основі сприяння цьому процесу за показниками, визначеними за предмет корекційно-розвивального впливу на кожній стадії. Для цього необхідним є визначення організаційних форм, змісту і методики, тобто добір адекватних педагогічних засобів впливу. Система педагогічної роботи, відповідно до суті кожної стадії соціалізації, представлена спеціально розробленими корекційно-розвивальними програмами.

Змістовий компонент кожної програми включає основні модулі, які визначаються напрямками роботи на кожній стадії соціалізації відповідно до предмета корекційно-розвивального впливу, мети та завдань. Так, *на стадії адаптації* представлено 5 модулів: «Я і школа», «Правила поведінки», «Правила успішного спілкування», «Як побороти тривожність», «Попередження конфліктів (як позбутись агресивності)»; *на стадії індивідуалізації* – 3 модулі: «Який я є», «Мої сильні або слабкі сторони», «Професії, яких навчають у школі»; *на стадії інтеграції* – 2 модулі: «Як зробити для себе вільний час цікавим і корисним», «Опановуємо соціальні ролі»; *на стадії ранньої трудової підготовки* – 3 модулі: «Світ професій: профорієнтаційна робота»; «Як правильно визначити професію», «Мої перші професійні досягнення».

Цілеспрямований педагогічний вплив на учнів здійснюється на спеціальних заняттях переважно у фронтальній та груповій формі. Значна увага приділяється індивідуальній роботі з учнями. Забезпечення соціалізації на кожній з її стадій реалізовується у таких організаційних формах: *на стадії адаптації* – виховні години, лекції, диспути, спеціальні заняття, домашні завдання, соціально-рольові ігри, конкурси; *на стадії індивідуалізації* – виховні години, лекції, диспути, дискусії, рольові ігри, спеціальні заняття, виставки, екскурсії; *на стадії інтеграції* – виховні години, лекції, гурткова робота, конкурси, виставки виробів учнів, заняття за інтересами, відвідування різних позашкільних закладів, сюжетно-рольові ігри, виконання певних доручень; *на стадії ранньої трудової підготовки* – диспути, дискусії, лекції, екскурсії на виробництво, зустрічі з представниками робітничих професій, перегляд фрагментів кінофільмів, тематичні вечори, свята, опрацювання художньої літератури, суспільно-корисна праця, робота гуртків, суспільно-корисні акції, професійно-ділові ігри, конкурси, виставки виробів учнів, випуск стінгазет.

У процесі педагогічного впливу використовується більшість методів виховання: методи формування свідомості (бесіда, лекція, диспут, приклад); методи організації діяльності, спілкування, досвіду суспільної поведінки (суспільна думка, педагогічна вимога, вправа, привчання, створення виховних ситуацій); методи стимулювання і

мотивації діяльності (змагання, заохочення, покарання); методи контролю, самоконтролю і самооцінки діяльності та поведінки (педагогічне спостереження, бесіди, опитування). Використовуються також методи навчання (словесні, наочні, практичні) та психологічні методи (тренінги, казкотерапія, арттерапія).

Корекційно-розвивальна робота, спрямована на забезпечення соціалізації учнів з інтелектуальними вадами, проводиться відповідно до визначених завдань на кожній її стадії.

Так, завданнями на *стадії адаптації* визначені наступні: створення умов для успішної адаптації дитини у спеціальному навчальному закладі; забезпечення безконфліктного існування дитини в учнівському колективі; засвоєння дитиною соціальних норм і цінностей, вироблення на їх основі зразків поведінки та соціальних навичок.

На *стадії індивідуалізації* – формування здатності до усвідомлення й адекватного оцінювання дитиною своїх індивідуальних властивостей; розкриття та розвиток у дитини позитивного особистісного потенціалу, допомога у набутті віри у себе, прагненні самореалізуватися; формування в учнів досвіду самостійного прийняття рішень, адекватної оцінки результатів своєї діяльності, усвідомлення здібностей у різних видах діяльності та можливостей їх прояву.

На *стадії інтеграції* завданнями визначено: орієнтування учнів на різнобічну діяльність, формування у них навичок самостійної організації свого вільного часу, різних форм дозвілля, залучення до активної участі у розв'язанні питань внутрішкільного життя; сприяння всебічному розвитку школярів, їх індивідуальних особливостей; оптимальному виконанню ними певних соціальних ролей відповідно до своїх нахилів і здібностей; забезпечення можливості кожній дитині знайти своє місце в колективі однолітків, а також принести певну користь колективу школи.

Завданнями на *стадії ранньої трудової підготовки* визначено: підвищення ефективності профорієнтаційної роботи на основі надання школярам розгорнутої інформації про коло професій, яких навчають у школі, та вимог, які висуваються до їх виконавців (кваліфікації, найбільш важливих характеристик: предмета, мети, умов, знарядь праці, перспектив працевлаштування); підвищення ефективності професійно-трудової діяльності школярів; посилення соціальної спрямованості професійно-трудового навчання учнів на основі забезпечення виготовлення соціально значущої продукції; формування навичок спільної професійно-трудової діяльності і спілкування у процесі професійно-трудової діяльності (звернення за допомогою, оцінка результатів діяльності тощо).

Слід зазначити, що спеціально організована педагогічна робота суттєво позначається на рівні соціалізованості школярів з вадами інтелектуального розвитку на кожній стадії соціалізації. Результати запровадження запропонованої системи корекційно-виховної роботи

показують значне підвищення в учнів як загального рівня успішності соціалізації, так і соціалізованості за окремими показниками. При цьому найбільшою мірою це впливає на соціалізованість учнів на стадії адаптації та ранньої трудової підготовки. Найменшу соціалізованість учнів визначено на стадії індивідуалізації та інтеграції, на що повинні звернути особливу увагу педагоги.

Отримані позитивні результати підтверджують припущення про можливість забезпечення соціалізації дітей і вказують на ефективність запропонованої системи корекційно-виховної роботи.

Забезпечуючи соціалізацію учнів з інтелектуальними порушеннями, педагоги мають дотримуватися найважливіших положень психолого-педагогічної науки про те, що дитина – особистість, становлення якої відбувається шляхом культурного зростання в процесі соціалізації на основі розвитку її потенційних можливостей; ефективність соціалізації визначається спроможністю дитини до подальшої самореалізації та саморозвитку; дитина – особистість, яка здатна до самостійної життєдіяльності.

Основні напрями оптимізації соціалізації учнів з вадами інтелектуального розвитку пов'язуються з послідовним здійсненням з ними педагогічної роботи відповідно до змісту її стадій та передбачених ефектів:

- підвищення ефективності процесу адаптації учнів;
- посилення процесу індивідуалізації учнів;
- сприяння інтеграції учнів;
- удосконалення соціалізації учнів у процесі професійної підготовки.

Список використаних джерел

1. **Висоцька А. М.** Організація позакласної виховної роботи в спеціальних навчальних закладах для дітей з розумовою відсталістю (5-10 класи) : метод. рек. / А. М. Висоцька. – К. : ВГСПО «Нац. Асамблея інвалідів України», 2012. – 106 с.
2. **Капська А. Й.** Принципи і закономірності соціально-педагогічної реабілітації дітей з обмеженими функціональними можливостями / А. Й. Капська // Соціальна робота в Україні: теорія і практика : наук.-метод. журн. – 2006. – № 1(13). – С. 5–22.
3. **Москаленко В. В.** Соціалізація личности / В. В. Москаленко. – К. : Вища шк., 1986. – 200 с.
4. **Соціалізація** особистості школяра / за ред. Л. Є. Орбан. – Івано-Франківськ, 1996. – 68 с.
5. **Татьянчикова І. В.** Корекційно-розвивальна програма забезпечення соціалізації дітей з вадами інтелектуального розвитку в спеціальному навчальному закладі : метод. рек. практ. працівникам спец. загальноосвіт. шк. / І. В. Татьяначикова. – Слов'янськ : Вид-во Б. І. Маторіна, 2014. – 163 с.
6. **Татьянчикова І. В.** Соціалізація дітей з порушеннями інтелектуального розвитку : моногр. / І. В. Татьяначикова. – Слов'янськ : Вид-во Б. І. Маторіна, 2014. – 381 с.

References

1. **Vysoc'ka A. M.** Organizacija pozaklasnoi' vyhovnoi' roboty v special'nyh navchal'nyh zakladah dlja ditej z rozumovoju vidstalistju (5-10 klasy) : metod. rek. / A. M. Vysoc'ka. – K. : VGSPPO «Nac. Asambleja invalidiv Ukrai'ny», 2012. – 106 s.
2. **Kaps'ka A. J.** Pryncypy i zakonmirnosti social'no-pedagogichnoi' rehabilitacii' ditej z obmezenymy funkcional'nymy mozhlyvostjamy / A. J. Kaps'ka // Social'na robota v Ukrai'ni: teorija i praktyka : nauk.-metod. zhurn. – 2006. – № 1(13). – S. 5–22.
3. **Moskalenko V. V.** Socializacija lichnosti / V. V. Moskalenko. – K. : Vishha shk., 1986. – 200 s.
4. **Socializacija** osobystosti shkoljara / za red. L. Je. Orban. – Ivano-Frankivs'k, 1996. – 68 s.
5. **Tat'janhykova I. V.** Korekcijno-rozvyval'na programa zabezpechennja socializacii' ditej z vadamy intelektual'nogo rozvytku v special'nomu navchal'nomu zakladi : metod. rek. prakt. pracivnykam spec. zagal'noosvit. shk. / I. V. Tat'janhykova. – Slov'jans'k : Vyd-vo B. I. Matorina, 2014. – 163 s.
6. **Tat'janhykova I. V.** Socializacija ditej z porushennjamy intelektual'nogo rozvytku : monogr. / I. V. Tat'janhykova. – Slov'jans'k : Vyd-vo B. I. Matorina, 2014. – 381 s.

Received 20.01.2016

Reviewed 26.02.2016

Accepted 28.03.2016